

קיצור הלכות יציאה לחו"ל

מעלותיה של ארץ ישראל גמ' כתובות (דף ק"ו ואילך), והקדמונים היו מנשקין עפרה (ר"מ מלכים ה. י.), ועונשן של מחלון וכליון בא בעבור יציאתן (גמ' ב"ב צא.), ובתנחומא (מטות ז') בני גד ובני ראובן הפסידו כל נכסיהם בעבור יציאתן לעבר הירדן, וכן בתוכחת משה למרגלים (תנחומא שלח י"ג), ובספר כפתור ופרח לר' אשתורי הפרחי באורך נפלא.

מקור האיסור: דעת הרמב"ן "והורשתם את הארץ" (מסעי לג. נג.) מצוות כיבוש ולא רק הבטחה או יעוד. וכן בדברים (א. כא.) "ראה נתן ה' אלוך את הארץ עלה רש" – חיוב, וכתוב לא תראום וכו' כן דעת הרמב"ן (עשין ד' בהוספות לטה"מ), ורש"י עה"ת פי' בע"א. ונמנית במנין התרי"ג (רמב"ן מסעי לג. נג.) וכן בספר חרדים מצוות התלויות בארץ (פרק א' אות ט"ו). הרשב"ץ בספר זוהר הרקיע (סימן כ"ו) "והורשתם את הארץ" (שם) ובכלל מצוות הכיבוש היא... ישובה של א"י, ואפילו בזמן הגלות, והריטב"א (כתובות קי.): כתב ואפילו לאחר החורבן דאכתי איכא חובת הארץ, וכן משמע בראב"ד שהובא בר"ן (סוף כתובות ד"ה לאיתווי עבדים) שהוא מדאורייתא. וכן שיטת התשב"ץ והרשב"ש – מדאורייתא. **דעת רבינו חיים הכהן** (מובא בתוס' כתובות שם ובריטב"א) אינו נוהג בזמן הזה דאיכא סכנת דרכים והיה אומר דעכשיו אין מצוה לדור בא"י כי יש כמה מצוות התלויות בארץ וכמה עונשין דאין אנו יכולין להזהר ולעמוד עליהם, וחלקו עליו כל הראשונים (מהרי"ט ח"ב סי' כ"ח, ובשו"ת המבי"ט ח"א סי' רמ"ה וח"ג סי' קל"א, וכנה"ג אהע"ז סי' ע"ה). **דעת הרמב"ם** מצווה איכא, בספר המצוות השמיטה, ופי' המגילת אסתר (עשין ד' של"ו) לפי שלא נוהגת לדורות, מאידך רוב הפוסקים ס"ל דלרמב"ם אסור מדרבנן (פאת השולחן ה' אר"י פ"א דין י"א) והאבני נזר ס"ל בדעת הרמב"ם שנכללה במצוות החרם תחרימם ד-ז' אומות (שו"ת חו"מ סי' צ"ה אות ג-ד).

עיקרי הסוגיות: באיסור זה ובמצוות יישוב א"י ערוכות בכ"מ: כתובות ק"ו ואילך הכל מעלין לא"י עד סוף הפרק / בבא בתרא צא. – אין יוצאין מא"י אלא א"כ עמדו סאתיים בסלע. / גיטין מג: - המוכר עבדו לעכו"ם או לחו"ל יצא לחירות. / עבודה זרה יג. חומרתו וגדרו של איסור טומאת חו"ל ובויתר לכהנים ואופני היתר / וכן בעירובין מז. / מועד קטן יג: יד. / גיטין עו: כי הווי מיפטרי ואזלי עד עכו. / אהלות ב. ג. ארץ העמים לענין גזירת גושה ואויר ארץ העמים מטמא, ועוד. **טעמי האיסור:** איתא בתוספתא ע"ז (ה. ב) ישב אדם בא"י אפילו בעיר שרובה גויים ולא בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל, מבואר שאיסור זה ומצוות יישובה אר"י מפני קדושת המקום עצמו ולא מחמת קיום התורה המצוות, והשפעת הטומאת חו"ל.

ברמב"ם מלכים (ה. ט.) כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה, דפסק כר' יהודה והכפתור ופרח פליג דיחידאה הוא ולא קי"ל כוותיה (שם ח"א פרק י') והרמב"ם הוסיף כשם... ויש לדון אם איסור יציאה מא"י הוא מפני קדושת המקום וכמו"כ מבבל לא"י באותה תקופה או גז"כ "בבלה יבואו ושמה יהיו" ומאז שיצאו משם אסור לשוב, ועיין לחם משנה שרש"י והרמב"ם נחלקו בטעם האיסור.

סיכום טעמי האיסור: רש"י (גיטין מג:.) **ורשב"ם** (בבא בתרא צ"א) לפי שמפקיע עצמו מן המצוות. **הריטב"א** הוסיף טעם משום חובת הארץ ואפשר שכן כוונת תוס' במס' נזיר (נד:.) **לפי התוספתא** טעם דקדושת הארץ. **במאירי** (שלהי כתובות) ביאר עוד טעם של מקום תורה כדמוכח מהלכות יציאה מבבל שהיתה אז עיר ואם לקיום התורה, ודלא כהתוספתא, וז"ל המאירי שם "שכל מקום שחכמה ויראת חטא מצויין שם דינו כא"י וסתם חוץ לארץ אין חכמה ויראת חטא שם לרוב הצרות ועול הגלויות (ובזמנינו יש להוסיף חילול הקדושה והשפעת הגויים והטומאה). **טעם נוסף** מפני טומאת מת והוא שייך בכהנים בלבד.

כמאן הלכתא: השו"ע (יו"ד ס"ט) אסור לכהן להטמאות בארץ העמים, הב"ח והפרישה והש"ך (שם) חולקים שדווקא כשא"י בטהרה, ותמה עליהם השבות יעקב (ח"א פ"ה) אטו הלכתא למשיחא שהרי הרי"ף והרא"ש והטור והשו"ע נקטו כולם להלכה ואין סברא להתיר לכהן לצאן רק כהן שדר שם וכל פרנסתו משם שרי, **להלכה:** החכמת אדם סיכסם ופסק לקולא לכהן. הערוך השולחן – הביא מח' שתי הדעות, **והשו"ע** פסק אסור, ומ"מ היקל לכהן ליטא אשה או לצאת לת"ת בחו"ל (ב"י יו"ד סי' שעב, א.).

מה הדין לישראל: בשולחן ערוך (אהע"ז סי' ע"ה) פסק הכל מעלין לא"י עי"ש מתי כופין את האשה לעלות, והיינו לכל ישראל. גם רעק"א (יו"ד ס"ט) נקט שהאיסור גם לישראל רק שנהגו להקל משום פרנסה וכו'. **המשנה ברורה** (או"ח תקלא, יד) פוסק באופן ברור על דברי השו"ע שמי שיצא מא"י לחו"ל שלא ברשות (הכמים) לטייל דהיינו באיסור לא הותר לו לגלות בחו"ל אפילו ערב חג, וכתב המ"ב דשלא ברשות יצא ובכה"ג אסור לצאת. נמצא שהאיסור מפורש בשו"ע בכ"מ, וע"ע בתרוה"ד (סי' פ"ה) וארעא דרבנן (אות רצ"ז) והשדי חמד (מערכת א"י), ופסקו המהרי"ט (סי' כ"ח) והמבי"ט (שם) כדעת השו"ע שאסור לצאת אף לכל ישראל והוסיף שם דתלמיד טועה כתב, את דעת ר' חיים הכהן. **החזון איש** (אגרות קע"ה) כתב מצוה זו הוכרעה ע"י הרמב"ן והרמב"ם וביציאתו ממנה מבטל מצות יישוב א"י. [ודעת הרבי מסאטמער זצ"ל (ויאל משה, יישוב א"י אות פ"ו – צ"א) ותור"ד שאין קדושה ומותר לצאת לחו"ל ואף לכהן לדור שם, וכבר כתב הסטייפלער (קריינא דאגראתא מכתב ר"ה) שדברי הר"ם מסאטמער אינם מובנים, ואינם להלכה.]. **חיוב לעלות לא"י:** מה יתרון בני חו"ל על בני א"י? בשטמ"ק (שלהי כתובות בשם רש"י מהדו"ק) וכן כתב השל"ה (שער האותיות ק' קדושת המקום) כל הדר בחו"ל כמי שאין לו אלוה פי' למי שיוצא מא"י לדור בחו"ל, וכתב רבינו קרשקש (ע"ז יג.) הבחורים (שהוריהם בחו"ל) מותר להם לשוב לבתיהם אך לבני א"י אסור ושם בגמ' שהיו מלווין אותם עד גבול א"י, והמתבאר מסוגיא זו דאיסור יציאה הינו ביציאתו מא"י ולא איסור שהייה שם ולכן היוצא מחו"ל לחו"ל (כשיצא ע"פ שאלת חכם) שרי (מ"ב תקלא), עוד בשטמ"ק בשם תלמידי ר"י הקשה כן ותיירץ ע"פ תוס' דכשאין סכנה כופין לעלות, וכשיש סכנה לא כופין לעלות אך כופין שלא לצאת, ואף בדעת ר"ח הכהן נחלקו בספר **כנסת הגדולה** בשם **תומת ישרים** (הובא השד"ח) שאף אם אין חיוב לעלות מודה דאסור לצאת, וכן הובא בשבט הלוי (ח"ב תשו' קלו. ד.). ודלא כמ"ש הנשמת כל חי לר"ח פלאגי (סימן ס"ט) להתיר לשיטה זו. **והסברא** פשוטה שמי שכבר נולד או דר בא"י ימים רבים והוכיח בעצמו שאין לו סכנה ממשית ולא סכנת דרכים ולא קשיי הסתגלות ופרנסתו כראוי מאת ה' וישראל יושב בטח א"כ מי התיר לו לצאת שהרי כאן נמצא – כאן היה, וכמה מהתנאים והאמוראים, הראשונים והאחרונים, מהרמב"ן והרע"ב ועד הגר"א ותלמידו ר' חיים מולאזין מסרו נפשם והשתוקקו כ"כ לעלות לא"י להתיישב בה, ואף החפץ חיים בעצמו השתוקק כל חייו ובסוף ימיו תכנן הכל, אך מאת ה' מסובב הסיבות התעכבה עלייתו כפי שכתב שאשתו חלתה והוצרכה להשאר שם למזור לתחלואיה.

אשרינו שזכינו לשכון בה "ארץ אשר עיני ה' אלוך בה תמיד" (עקב יא. יב.) שהתורה מעידה "כי ה' אלוך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינות ותהומות וכו' ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון וכו' ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם לא תחסר כל בה – כפשוטו. ומה לנו גדול מברכת התהו"ק "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוך על הארץ הטובה אשר נתן לך" (עקב ח. יא.).

יציאת עראי: יציאה ע"ד לחזור הנה מוכח שיציאת עראי אסורה ממש' גיטין (עו:.) והאמר ר' ספרא כי הווי מיפטרי רבנן מהדדי בעכו – משום שאסור לצאת מא"י, **ופירוש"י** בני מדרה"י שהולכין ללמוד תורה בא"י היו חבריהם מלוין אותם, ולא יצאו אף שדעתם לחזור מללוותם.

ובתוס' (ע"ז יג.) מבואר שיציאה סתמא ע"ד לחזור אסורה ואופני היתר דלהלן (ללמוד תורה ולישא אשה) דווקא בדעתו לחזור, אמנם לא גילו דעתם אם דווקא ככהן כפשוטו הגמ' שם או אף לאסור לכל אדם. אבל **הרמב"ם** (מלכים ה. ט.) כתב אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם אלא ללמוד תורה ולישא אשה או להציל מיד הגויים ויחזור לארץ... ולשכון בחו"ל אסור אא"כ חזק הרעב, והיינו בכל אדם. ובנו"כ לא פירשו מקור לדבריו, ומאידך דעת **מהרי"ט** שלכל אדם שרי ביוצא ע"ד לחזור, וצ"ב מנין למהרי"ט להתיר ולחלוק על הראשונים. **השדי חמד** מיישב (מערי"א ח"ו 389 אות ז') ומוכיח לאיסור ממש' קידושין (לא:.) ר' אסי שאל לר' יוחנן מהו לצאת לחו"ל לקראת אמה וכו' ושמע שארונה בא ואמר אילו ידעתי לא הייתי יוצא. הזינן כהרמב"ם שאף שדעתו לחזור אסור לפי שעה ללא היתר, אמנם לשון רש"י שאין דעתו לחזור, אך גירסת המהרש"א שדעתו לחזור, **וכן הוא בירושלמי** (ברכות פ"ג כ"א), א"כ מוכח כדברי האוסר, אבל **מהרי"ט** למד שם שר' אסי היה כהן (שהו גופא תלוי במח'.) ושלל היתה דעתו לחזור ולכן צידד להיתר, וכן **בשלטי הגיבורים** (מס' שבועות ז.) שהעבירה לצאת היא שלא ע"ד לשוב, ובודאי דחמור יותר ההולך לצאת ארוך כמבואר בכתובות (ק"י:) על דוד המלך ע"ה שאמר "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוהים אחרים" מי אמר לדוד לך עבוד עבודה זרה? אלא מפני שהיה צריך לברוח ולצאת מא"י אל ארץ מואב ואל מלך אכיש, וע"ז אמרו כל היוצא לחו"ל כאילו עובד עבודה זרה,

הובא מקור אחר למימרא זו בתורת כהנים (פר' בהר ה. ד.) ובתוספתא (ע"ז ה. ב.), ויש להוכיח מכאן שהיוצא לשהות שנה ואילך כבר נחשב כיוצא שלא על דעת לשוב וחמור טפי.

מכל הנ"ל מתבאר שיציאת עראי אין בה היתר כלל שהרי גדולי הראשונים רש"י, תוספות, והרמב"ם כתבו שאפילו דעתו לחזור – אסור, ודלא כדעת מהרי"ט ושלטי הגיבורים שהתירו, ומה גם חבל פוסקים אחרונים רבים שאסרו כמובא בשדי חמד. ומי יוכל לומר זיכיתי ליבי נגד הראשונים, והשו"ע (יו"ד סי' שס"ט, אהע"ז סי' ע"ה, ואו"ח סי' תקל"א) והמשנה ברורה שם, ואין לנו אלא מה שהתירו הפוסקים להדיא כדלהלן. אופני היתיר:

א. ההולך ללמוד תורה – מותר אפילו לכהן להטמא בארץ העמים לצורך ת"ת ובה נחלקו אם כל היתר כשדעתו לחזור, שלדעת הר"מ מרטנבורג (תשב"ץ ח"ג רפ"ח) אם לא מוצא מי שילמדנו תורה בא"י מותר ואין צריך לחזור, ולהרמב"ם (מלכים ה. ט.) דווקא אם חוזר.

ב. לישא אשה – כשאין לו אפשרות לישא בא"י ואין נותנין לו כאן (כגון בורח מפני השלטונות וכדומה) מותר לכו"ע, וכשיש לו אפשרות בא"י אך מבקש וחפץ באשה שבחו"ל – נחלקו בזה והסיקו שכשמוצא אשה שהיא הגונה לו וחפץ בה מותר לצאת לחו"ל לישאנה.

ג. פרנסה – אם יש רעב או כל חשש פיקוח נפש וצורך רפואי מוכרח – מותר לצאת ע"ד לשוב וכמש"כ מהרי"ט"ץ (ח"א סי' פ"ה) בביאור הר"מ וכשיפקוד לחם – יחזור. וכשאין הפרטה מצויה – מותר אפילו לשכון בחו"ל (מגדל עוז). ולצאת לסחורה להרוויח ע"ד לשוב – נחלקו בגדר הרווחה האסורה – לרש"י ור"ח (מו"ק יד.) להתעשר ולהוסיף נכסים אינו בכלל האיסור ודווקא לטייל אסור, וי"א שכל שאינו צורך הכרחי לכדי חייו – בכלל האיסור, ובדאי אף לרש"י אין מדובר בחפץ להתעשר ולהרבות ממון בקורח דהלא לטפס יחשב ואוסף ומת ואינו נוטל עימו כלום. רק מיירי בנצרך לנישואי בני ביתו וצורך פרנסתו אף שאינו כדי חיותו, ומ"מ דעת מחצית השקל (תקלא. ז.) להתיר, ובמ"ב להרוויח (הרווחה) מותר, וכבר דובר חריף בשו"ת יחיה דעת (ח"ה סי' ב"ז) על ההולכין להתעשר שם.

ד. כיבוד אב ואם – שיטת התשב"ץ (ח"ג סי' רפ"ח) להיתר, והכי נקטינן דלא כהמב"ט דס"ל שמצוות יישוב א"י חמורה טפי והוי כאמר לו אביו לעבור עבירה לא ישמע לו, וכן הסכימו הפוסקים. ושיעורו וגדרו הוא שבדאי אם ההורים מבקשים שיבוא חייב לילך, ואפילו כשלא מבקשים להדיא אך חפצים בביקורו ילך אך יצמצם. וכך שאלתי למרן הגה"צ ר' חיים קניבסקי שליט"א מה הגדר של יציאה כשאין מבקשים וחפצים שיבוא? וא"ל "כמה שפחות" וכנ"ל, והיתר זה שייך גם בכיבוד חמיו (כן א"ל הגר"ח ק.).

ה. לצורך שאר מצוות – מח' רבתי ב'תוס' להשאלות, תוס' (ע"ז יג.) כתב דווקא הנך דנקטו שחשובות הן לפי שת"ת מביא לידי מעשה, ובאשה נאמר "לא תוהו בראה לשבת יצרה" אבל לשאר מצוות אסור. אבל דעת השאלות לר' אחאי גאון (פרשת אמור סימן ק"ג) פ"א אפילו הנך דקילי וכ"ש שאר מצוות חשובות, וכוונתו דנקטו בגמ' מצוות שמצוי שילך בהן לחו"ל כמצבים משתנים בחיי האדם כת"ת אם לא מוצא מקום מתאים, ולישא אשה, ולפיכך ההולך לקבור או למצוות לווייה, או ביקור חולים, וכל שאר מצוות, לתוס' – אסור אפילו שדעתו לשוב (כדלעיל), ולבעל השאלות מותר, הפוסקים נקטו לקולא כדעת השאלות להתיר בפרט בזמן הזה שהיא מדרבנן לר"פ.

ו. לראות פני חבירו – הגר"א הוכיח מעירובין (או"ח סי' רמח. ד. ד"ה או לראות) שמערבין לצורך מצוה דהתם ראיית פני חבירו חשיב מצוה, והמג"א פסק שה"ה לענין יציאה מותר לצאת לצורך כך (או"ח תקל"א, וכן במשנ"ב) ולכן יציאה לאירוע משפחתי כגון חתונה יש צד להתיר כשבאמת קרוב אליו ורוצה לראותו. המנחת יצחק (ח"ג כו. ז.) כתב שאין היתר זה בכלל לבקר קרובי משפחה בחו"ל, וכן לענין הורים שגרים בא"י ורוצים לבקר את בניהם בחו"ל אלא שכמדומה שהעולם נוהג להקל בזה והסיק שצריך לשאול את גדולי התורה בארץ הקודש, וכן הגר"ש אורבאך זצ"ל (הליכות שלמה אספות הלכות פרק כ"ג הערה 16) ע"ש במעלת א"י וכ' שכאשר נתבקש לצאת לחו"ל לבר מצוה של נכדו אמר להם שלא ראה היתר מספיק לצורך כך. אמנם בחוט שני להגר"נ קרליץ זצ"ל כ' דלולא דברי המ"ב היאך פסקי' לענין איסור יציאה לחו"ל, מ"מ נ"מ הוא לשמחות, וכתב שאם יש ענין לחזק בשמחה זו את השידוך שפיר דמי, וע"כ למעשה הדבר צריך שאלת חכם לבדיקת קורבתו של כ"א.

ז. לצאת לטיול האם יש היתר? עיקר מצוות יישוב א"י הכוללת איסור יציאה הוא אופן זה שלכולי עלמא אסור לצאת לטיול, כמבואר במס' מועד קטן (יד.) שנחשב ליוצא שלא ברשות חכמים. וכתב שם רבינו חננאל לטייל אסור, וכן פסק המשנ"ב (סי' תקל"א) להדיא שאסור לכל אדם (וקי' לכהן) ואפילו דעתו לחזור. אמנם הגה"צ בעל השבט הלוי (ח"ה קע"ג) חידש קולא גדולה ביוצא ע"מ לראות פלאי טבע יוצר בראשית ובלבד שיהפך הכל לדרך מצוה, דהיינו להתבונן ולהתפעל בנפלאות הבריאה ולומר מה רבו מעשיך ה', וקטנתי מלומר שדבריו תמוהים מאוד מנין להיתר זה והרי כל הפוסקים פה אחד אסרו ולא מצאו היתר מספיק אפילו לראות פני חבירו, ואף לצורך השתטחות בקברי צדיקים (כדלקמן) ידוע ממרן הגר"ע זצ"ל שאף שמותר – עדיף להמנע מכך והתבטא בחריפות "החסר קברים בארץ לקחתנו..." ואף מרן הגר"ח"ק הורה שלא כדאי לצאת בשביל כך. וקי' לטיול, בפרט שרבים יוצאים לחו"ל לברוח' מהארץ ואין זה בכלל המתפעלים מבריאת ה' ומאמונתו כל רגע ומתבוננים בו, והיכן סיפור אמונתם כשהם בארץ הצבי ארה"ק, ואף בסוף דבריו כ' השבט הלוי דשלא לצורך אסור "ויטיול" ע"פ סברא לא נקרא צורך, (שם). ויש כאלו המורים היתר לעצמם בטענה כי אחר שיש להם צורך ואינם יכולים להשיג מבוקשם למנוחת נפשם רק בחו"ל מכיוון שבא"י ישלמו כפליים והמחיר יקר להם מאוד, ואשיב ע"ז הטענה מופרכת מעיקרא, ראשית מי יימר שצורך זה מתיר שהרי אינו בכלל פיקו"נ ולא רפואה ואין בזה צד היתר, ואף לדעתם, הרי מחיר היוקר אינו סיבת היתר שהרי על מצות עשה חייב אדם לשלם עד חומש מנכסיו, ועל מצות ל"ת – צריך לשלם בעד כל ממונו כדי שלא לעבור עליו (רמ"א או"ח תרנ"ז בשם הראשונים). ואף על איסור דרבנן – הסתפק הפמ"ג אם חייב עד כדי שיתן כל ממונו או עד חומש (פמ"ג א"א סו"ס תרנ"ו) והכריע הפ"ת (יו"ד קנ"ז) בשם חוות יאיר (סי' קפ"ג) ושו"ת הרדב"ז שחייב ליתן כל ממונו בעד זה משום "לא תסור", וידוע מ"ש הרמ"א (או"ח של"ז. כו. ויו"ד קפ"ה) על חומרת איסור דרבנן שאם עבר עליו בשוגג צריך להתענות ארבעים יום שני וחמישי וכו' (שעה"צ אות ס"ה), ובפרט שכל ההולכין לחו"ל שבורים לחסוך וסופו יוכיח על הבל ורוח, ובאמת שאין צורך נפשי נזקק לילך לשם והכל מסיפורי בדותא והשמעה של אלו שהלכו לשם והכל דמיון פורח, וקי' כשהדבר ברור לאיסור ללא שאלת חכם.

והיוצא להשתטח על קברי צדיקים כ' הפוסקים דאמנם עיקר הדין להתיר אפילו לכהנים כיון שנהגו הראשונים כן וגם שדעתו לחזור ואפשר יש מצוה להשתטח להגן עלינו, וכבר הזהיר השדי חמד (ח"ו א"י עמ' 137) ובלבד שאינו מתבטל מעבודת ה' ומשום מצוה וכ"ש אם תורתו אומנתו וצריכין לו וזה גורם הפסד באותם ימים, והבאנו בשם הגר"ע ובשם הגר"ח"ק שלא ראוי לצאת לשם כך. ושמעתי מכ"ק האדמו"ר מאמשינוב שהאבני נזר בהיותו בביה"ק בלובלין אמר "כנראה שכל נשמות הצדיקים כבר לא נמצאים פה" וכ"ש אחר השואה שלא נותרו חיים יהודיים שם (לבד מר' אלימלך מליזענסק כידוע עכ"ד), ואצ"ל בזמנינו שהיציאה כרוכה במכשולים רבים ואיסורים דאורייתא וקלקולים רבים ה' ישמרנו וכל מיני היתרים וקולות של הנהגה במצוות הן בתפילה והן בלימוד התורה והן בשמירת שבת והן בענייני כשרות ועוד רבות, ובפרט לאותם שאינם דרים שם בקביעות (אשריהם) ולא חלי ולא מרגיש שלא יודעים מיניה ומקצתיה וכל אדם נעשה בר סמכא, וכל גוי מסל"ת, ומאבד כל קניניו ותורתו וקדושתו בעבור הנאה של עראי בעוה"ז. ומה נורא הרגל כמה משפחות לעריכת ליל הסדר וחג הפסח במלונות או בחו"ל, יום נשגב המיועד לאווירה משפחתית בבית ואינם רואים והפסד של עתיד ילדיהם בעבור זה, וכן היוצאים לטיול ונופש באיציטלא דרבנן כאילו הוא לצורך מנוחת נפשו לצורך קיום התורה לכשיחזור וכאילו אין אפשרות אחרת בא"י, וכמה נשמות טהורות גדולים וקטנים שנשמתם נפגמה והושפעו לרעה ואי אפשר להמלט מכך ויפה שעה אחת קודם, וע"כ בכל ענין יש לשאול חכם ומו"צ ולקבל הוראה ברורה, ובלאו הכי – אסור.

אשריכם יהודים העם הנבחר מכל האומות המעולה בגאונות קודש מכל יצורי הבריאה, אשריכם בני ארץ ישראל מכל היהודים שבקצוות תבל, אשריכם בני התורה עבדי ה' המקיימים מצוותיה לרצון השי"ת, ואשרי העמלים בתורה בני ציון היקרים שהעולם עומד עליכם, להם ראוי להתפאר בגאונות קודש שכל קיומו בעבורם, ורצון כולם לעשות רצונו יתברך. "ויגבה ליבו בדרכי ה'".